

A néprajzi látásmód az ezredfordulón*

Johann Gottfried Herder 1784 és 1791 között keletkezett *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról* című könyvében a magyarokról szólva felvetette nyelvük kihalásának lehetőségét: „Most szlávok, németek, románok és más népek közt az ország lakosainak kisebbik részét alkotják, és évszázadok múltán talán a nyelvüket is alig lehet majd megtalálni.” Konrad Köstlin tübingeni, majd bécsi néprajzprofesszor szerint a századfordulón megduplázódnak a válságérzések. Azon a régi századfordulón II. József császár (1780–1790) összbirodalmi érdekeket szolgáló, központosító, németesítő törekvéseitől alighogy megszabadult magyar nemesség, értelmiség számára a herderi jóslat villámcsapásként hatott. Szerencsére nem csupán a komor jóslat, hanem a herderi *népszellem* (Volksgeist) gondolata is megérintette őket. A magyar nyelv megszűnésére vonatkozó jóslatra nemzeti irodalmunk kiemelkedő egyéniségei (Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Ady Endre, Illyés Gyula) reagáltak, ki félve tőle, ki elkerülhetőségében bizakodva. Utóbbiak a Herder által megfogalmazott népszellem gondolatára építettek, azokra a hatóerőkre, amelyek a nyelvben, a népdalokban, balladákban, mondákban, népszokásokban, jogszokásokban gyökereznek. A népszellem megnyilvánulási formái nem csupán népi, nemzeti sajátosságokat, hanem mindenekelőtt saját értékeket is igazoltak, amelyeknek ápolására, erősítésére, bemutatására alakult meg Pesten a Magyar Tudományos Akadémia (1825), épült fel a Nemzeti Színház és a Magyar Nemzeti Múzeum.

A magyar néprajztudomány is ezen értékek összegyűjtésének, megőrzésének és bemutatásának szándékával született meg nemzeti megújulásunk korában, a reformkorban (1825–1848). Az első jelentős magyar népköltési gyűjtemény Magyarországon (Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. I–III.) 1846-tól 1848-ig, Erdélyben (Krizsa János: *Vadrózsák*) 1863-ban jelent meg. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya 1872-ben, a Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult, társasági folyóiratunk, az *Ethnographia* 1890 óta jelenik meg. Századunkban a magyar néprajztudomány intézményrendszere egyetemi tanszékekkel, akadémiai kutatóintézettel bővült, személyi állománya megerősödött, feladatköre a *Magyar Néprajzi Lexikon*, a *Magyar Néprajzi Atlasz* és a *Magyar Néprajz* kézikönyv anyagának összegyűjtésével, megírásával, kiadásával jelentősen bővült.

Különösen nagy társadalmi érdeklődés mutatkozott a magyar néprajztudomány eredményei iránt az 1970-es, 1980-as évek *néprajzi forradalma* idején. A néprajzi forradalom – a magyar néprajzkutatók, tárgyalkotó népművészek, népzeneészek, néptáncosok, népdalénekesek, néprajzi fotósok, filmesek társadalmi mozgalma – az 1970-es években már nagykorúnak tűnő társadalmunkat arra figyelmeztette, hogy népi műveltségünk európai mércével mérve is jelentős értékeket hordoz.

A magyar néprajz, mint nemzeti és európai tudomány, ezzel a küldetésstúddal ért el olyan eredményeket, hogy az 1980-as években már együtt emlegették a német nyelvterület és a skandináv országok igen fejlett néprajztudományával. Alapos terepmunka, múzeumi, levéltári és szakirodalmi kutatások eredményeként megszületett magyar és idegen nyelvű könyvek, tanulmányok sora hívta fel a figyelmet néprajztudományunk teljesítményeire. Évről-évre gyarapodó múzeumi gyűjteményeink anyagából itthon és külföldön (Ausztriában, Németországban, Finnországban, Észtországban, Japánban) rendezett kiállítások, s a hozzájuk kapcsolódó katalógusok tanuskodnak néprajzi muzeológiánk fejlettségéről. Az egyéni és a csoportos gyűjtőtűtűk, a néprajzi gyűjtőpályázatok, valamint a honismereti táborok eredményeként évente sok ezer oldallal gyarapodtak néprajzi adattáraink. Múzeumaink, egyetemeink, kutatóintézeteink gyakran rendeztek hazai és nemzetközi konferenciákat, s az elhangzott előadásokat kötetekben jelentették meg. Mindehhez igen színvonalas tárgyalkotó népművészeti, népzenei és táncmozgalom, néprajzi könyvkiadás, néprajzi film- és hangfelvételgyártás kapcsolódott.

* Részletek a székesfehérvári Kodolányi János Főiskolán 1999. szeptember 28-án elhangzott egyetemi tanári székfoglaló előadásból.

Bizonyos kérdéseket, például az egy és oszthatatlan magyar nemzet létezésének hangsúlyozását, ezzel együtt az 1920-ban meghúzott határainkon túl, a szomszéd országokban élő magyarok ügyét egyedül a néprajztudomány tartotta folyamatosan a felszínen. Három nagy vállalkozásunk: az ötkötetes Magyar Néprajzi Lexikon, a kilenc mappába rendezett Magyar Néprajzi Atlasz és a nyolckötetes Magyar Néprajz kézikönyv az egész magyar nyelvterület népi műveltségét mutatta be. Bizonyosága ez annak, hogy néprajztudományunk művelői nem vesztették el szakmai identitástudatukat, az egész magyar nyelvterület népi kultúrájában, s a szomszédos európai népektel való sok évszázados kulturális kapcsolatokban, kölcsönhatásokban gondolkodtak, ma is ezt teszik.

Munkánk nehézségét, az eredményekhez vezető út akadályait néhány egyszerű számadat, tény is bizonyítja. 1920 óta minden harmadik magyar Magyarország határain kívül, a szomszédos országokhoz került szülőföldjén, Nyugat-Európában, vagy a tengerentúlon él. A magyar nép így egy olyan mozaiknemzet keretei között létezik, amelynek tagjai Magyarországon kívül a szomszédos Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában élnek. A mozaiknemzet azt jelenti, hogy a mozaik minden darabja önálló, különálló rész, de csak a többivel együtt teljes. A teljesség igénye nyolc különböző társadalmi-gazdasági-politikai berendezkedésű, más-más nyelvű és kultúrájú, a legtöbb esetben a saját nemzetállamiságának kiépítésére törekvő ország területén élő magyarság számára mindmáig illúzió maradt. Ráadásul Magyarországnak, a magyar államnak a második világháború végétől 1990-ig nem volt, nem lehetett nemzetstratégiája. Az összmagyarság érdekeit szolgáló nemzetstratégia kidolgozása helyett hosszú időn keresztül egyfajta hamis kisebbségi érzés kialakítása folyt, mely szerint a magyar kis nép, kis nyelv, gazdasági-társadalmi-kulturális szempontból a magyar nemzet elmaradott, történelme során örök vesztes, társtalan, sőt bűnös. Ezzel a hamis kisebbségi érzéssel átítatott magyar nemzetet szinte természetes volt az örökös bűnhődés állapotában tartani. A kicsinységünket hangoztatók felé Csoóri Sándor 1996-ban így érvelt: „Kis nép? Igen, azzá váltunk. De a kis nép fogalma elsősorban mennyiségi fogalom. Hiányzik belőle a minőség dimenziója. Meg kell nézni a tudomány világát, a zenét, a sportét, s láthatjuk, hogy még rossz korszakainkban is ott vagyunk a nagy népek között! A középkori Magyarország épp annyi szentet adott az egyetemes keresztény világnak, ahány Nobel-díjast a huszadik század emberiségének – kiválva ezzel közvetlen és távolabbi szomszédaink közül”.

A magyart mintegy tizenötmillió ember beszéli, s ezzel a beszélők száma szerint a középmezőnyben foglal helyet a nyelvek sorában. Az ural-áltáji nyelvcsalád finnugor ágában a legnagyobb számú beszélővel, s a legkorábbi írott nyelvemlékekkel (Tihanyi alapítólevél 1055, Halotti beszéd, Ómagyar Mária siralom) rendelkezik. A középkortól egészen az első világháború végéig a magyar nyelv jelentős hatást gyakorolt a szomszéd népek nyelvére. *Schubert Gabriella*: Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen (Magyar hatások a közélet szókincsére a szomszéd nyelvekben) című, figyelemreméltó könyvének tanúsága szerint a magyar nyelvi hatások a társadalmi élet, a közigazgatás, ipar, kereskedelem területén voltak a legerősebbek. Ugyanakkor a magyar nyelvet is erős török, szláv, német hatás érte.

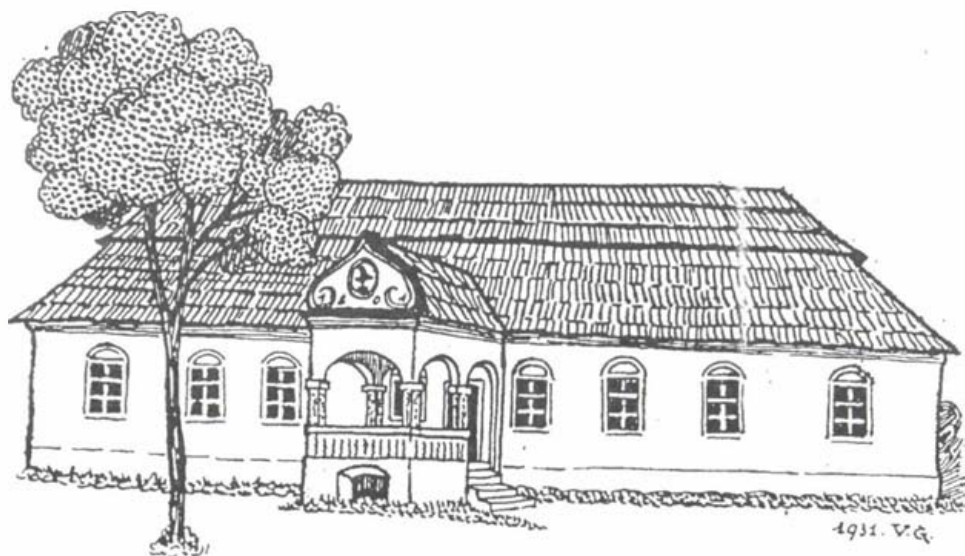
Az 1980-as évek végétől sikerült elmélyíteni a magyar mozaiknemzet részei között a néprajzi együttműködést. A Magyar Néprajzi Társaság 1989 óta minden évben megrendezi az egyhetes néprajzi szemináriumot, amelyen a szomszédos országok magyar néprajzkutatói is részt vesznek. 1989-ben Szlovákiában, 1990-ben Erdélyben és a szerbiai Vajdaságban önálló magyar néprajzi társaság alakult, így a néprajzi szemináriumot 1995-ben Szlovákiában, 1996-ban Erdélyben, 1997-ben a Vajdaságban, 1999-ben Szlovéniában rendeztük, az ottani magyar néprajzi társaságok aktív közreműködésével. A határainkon túli magyar néprajzi kutatások eredményeinek publikálására a Györffy István Néprajzi Egyesület 1992-ben indította meg a *Néprajzi Látóhatár* című folyóiratot. Az Ethnographiában is rendszeresen megjelennek a szlovákiai és erdélyi magyar néprajzkutatók tanulmányai. Ugyanakkor a szlovákiai, erdélyi, vajdasági magyar néprajzi társaságok rendszeres vándorgyűléseikkel, évkönyveikkel, kiadványorozataikkal 1990 óta nagymértékben hozzájárulnak az összmagyar néprajzi kutatások erősítéséhez, eddig ismeretlen magyar területek néprajzi anyagának feltárásához és bemutatásához. Erdélyben a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 1990-ben a magyar néprajz szakos képzés is elkezdődött. Az oktatásba magyarországi vendégtanárok is bekapcsolódtak.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakán is több szlovákiai, erdélyi, vajdasági, sőt egy moldvai magyar néprajzkutató is végzett, 1990 után már magyar állami ösztöndíj segítségével.

Az eddig elmondottakból talán kiderült, hogy a herderi népszellem értékeinek feltárásában a magyar néprajztudomány mindvégig eredményesen, sőt jelenkorunkhoz közeledve egyre hatékonyabban működött közre. Kutatásunk fő tárgya, a magyar nép viszont demográfiai válsággal sújtottan, ismét a komor herderi jóslat árnyékában lép át a harmadik évezred küszöbére. Magyarország tízmilliós lakossága 1993 óta évente több mint harmincezerrel fogy a halálozások magas, a születések alacsony száma miatt. A népességszám változatlan szinten maradásához, az egyszerű reprodukcióhoz egy nőre 2,1 születésnek kellene jutnia élete folyamán. Magyarországon ez a teljes termékenységi arányszám már csak 1,5 körül alakul. Ha a termékenység nem emelkedik fel az egyszerű reprodukció szintjére, akkor a magyar népesség elfogyása szükségszerű. A kialakult helyzet komolyságát jellemzi, hogy azzal a magyar nép jövője iránt felelősséget érző testületek is foglalkoztak, ajánlásokat tettek, megoldási javaslatokat dolgoztak ki. A Magyar Katolikus Püspöki Kar *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevele szerint: „A demográfiai helyzet romlása valóban nemzeti létünk katasztrófájával fenyeget”. A Magyarok Világszövetsége által összehívott Magyarok IV. Világkongresszusán Andorka Rudolf így összegezte demográfiai helyzetünket: „Népesedésünk csődhelyzetben van, aminek okairól, következményeiről a közvélemény igen keveset tud, s ez jelenti ma a legsúlyosabb közösségi gondot”. A Professzorok Batthyány Körének 1997-ben közzétett nyilatkozata a felelős családpolitika szükségességére hívta fel a figyelmet: „A lelkiileg és fizikailag egészségesebb Magyarország alapja a gyermeket örömmel és méltó körülmények között felnevelni képes család. Mindent meg kell tenni a katasztrófális demográfiai helyzet javítására”.

A magyar népesedési dráma nem csupán az elhúzódó gazdasági-politikai-erkölcsi válság, hanem a társadalom modernizációjával tévesen összekapcsolt önzés, túlzott kényelemszeretet és családelленesség számlájára is írható. Ha mindez nem fordul jóra, akkor a herderi jóslat beteljesül. Ráadásul a magyar nép, annak nyelve és kultúrája nem a szlávok, németek és románok tengerében merül el, hanem a magyarság saját nemzeti államában pusztítja ki önmagát. Szomorú helyzetünk kialakulásáért semmi esetre sem nagy néprajzkutató elődünk, Johann Gottfried von Herder a felelős.

Lukács László

Vámszer Géza rajza